

Kolmandat korda Siberis

Otu Jallai

Lühidalt esimesest reisisist

Minu esimest ja kõige odavamat kuid kõige pikemat reisi alustati ette valmistama kohe peale Eesti „vabastamist“ saksa okupantidest. Kogu reisikorralduse tegi ära NSVL. Praktika selleks oli suurel riigil olemas 1941. aastast ja tegelikult oldi seda praktiseeritud oma rahva peal juba eelnevalt.

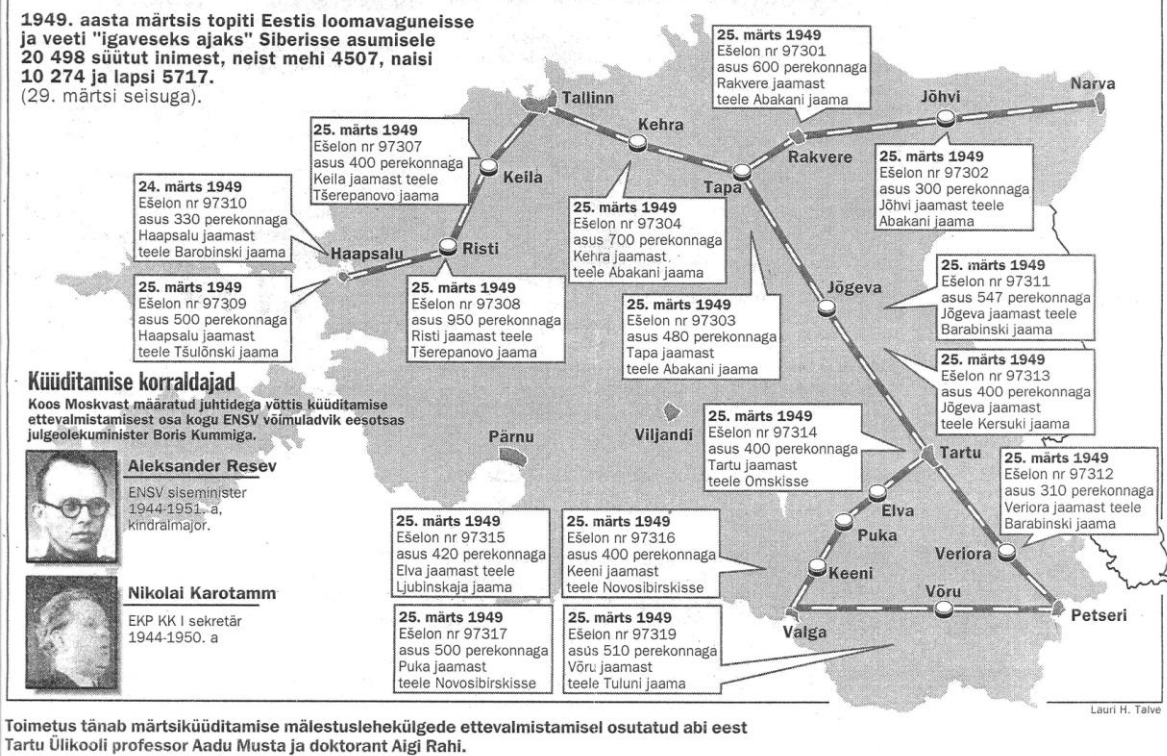
Suur juht Kremlist andis ette arvu – 20 tuhat Eestimaalast – ning ülesande, saata see kamp ümberasumisele Siberi kaugetesse rajoonidesse. Kohalikud võimud asusid kohe „Maatute ja vaeste komiteede“ abil koostama reisijate nimekirju, kes väärisid seda „ekskursiooni“.

Minu isa, Valdu Jallai, 1945. aastast Sagadi metskonna metsnik, vahistati kui isamaa reetur sama aasta augustis §58 (kõrvalehoidmine punaarmeedest 1941. aastal). Aastal 1947 vallandati mu ema metsavahi ametist kui mittekõlbulik riigitöötaja (poliitvangi abikaasa) ja perekond tembeldati sakslaste sabarakkudeks ning lülitati Sagadi külanõukogu esinaise Mari soovitusel küüditatavate nimekirja. Meie emaga olime sellest teadlikud.

1949. aastal pandi tööle tuhanded töölised ja ametnikud, et see suure juhi käsk täita. Raudteemehed otsisid sadu tühje „kupeevaguneid“ ehk kaheteljelisi loomavaguneid, kuhu tuli ehitada „mugavad“ laudlavatsid magamiseks. Kupeesse tuli panna ka keskkütte raudahi ehk burzuika ja mugavustega käimla baraša ehk toober. Siis tuli need vagunid märkamatu toimetada jaamadesse üle eesti ja moodustada ešelonid.

1949. aasta küüditamine

1949. aasta märtsis topiti Eestis loomavaguneisse ja veeti "igaveseks ajaks" Siberisse asumisele 20 498 süütut inimest, neist mehi 4507, naise 10 274 ja lapsi 5717. (29. märtsi seisuga).

Igasse valda moodustati suured küüditamise meeskonnad ja koguti kokku sõjavägi küüditavate kokkuveoks veoautodega.

Sellest, kuidas meie pere küüditamise täpsemalt toimus, saate täpsemalt lugeda minu esimesest raamatust „Tallatud radu ja käidud teid“.

Seda, kes meiega ühte veoautosse sattus, sai veel kuigivõrd valida, aga kupeevaguni kaaslaste enam mitte. Meie vagunis olid reisikaaslasteks 14 perekonda, kokku 42 inimest.

1. Jallaid – Ilma ja Otu (ema ja mina)
2. Ojarid – Alma, Urve, Kusta
3. Adlerid – Pauline ja Lembit
4. Sammelseljad – Juuli ja Salme
5. Leemetid – Leena ja Elisabet
6. Toonmad – Aleksandra, Eda, Heljo, Aimar, Mauno ja Rein
7. Lepikud – Ella, Anete, Linda, Erna ja Urve
8. Lepad – Hilda, Aita ja Enno
9. Soosalud – Olga ja Gustav

10. Valbud – Anete, Aino, Villem ja Urmas
11. Siprijad – Elfride, Lehte, Luule ja Lembit
12. Trausid – Luise, Gustav
13. Peebod – Adeel, Hillar, Silvi ja Liivia
14. Juurma Liidia

Need viis, kelle nimi on allajoonitud, jäid puhkama Siberi mulda. Puhaku rahu – Pauline Adler, Luise ja Gustav Traus Belõi-Jari vanal kalmistul ning Leena Leemet ja Villem Valbu Aršanovo kalmistul.

Ülejäänud kupeekaaslased suutsid kõik läbi raskuste naasta tagasi kodumaale. Mõnedel tuli ületada peale vabanemist kodumaale asumise keeld – Ojaritel ja Adler Lembitul. Nad elasid esialgu meie lõunanaabri juures, Lätimaal Lugažis. Ojarid jäidki lõpuks Valgamaale elama. Vanad on maetud Valga Toogipalu kalmistule. Urve töötas Valga õmblusvabrikus ja tegi seal karjääri, vist kuni juhatajani välja. Praegu naudib vanaduspensionit. Aeg-ajalt ikka kohtume.

Lembit Adler abiellus Lugažis oma siberieelse mõrsja Salmega ning neil sündis Lätimaal poeg Ants. Hiljem kolisid nad elama Rakverre. Olime Lembituga heades suhetes kuni ta manalatele minekuni.

Juuli Sammelselg on maetud Ilumäe kalmistule, minu vanemad käisid teda veel ära saatmas. Tema tütar Salme (Kulvere) elab Arukülas. Abikaasa Valdeko oli seal aastatel 1968-1983 kolhoosi esimees. Paljud siberikaaslased leidsid tema juures töö ja elukoha. Ta ei kartnud tööle võtta Venemaal väljaantud passidega kodanikke (represseeritud). Viimased olid kõik tugevad töömehed ja –naised. Kulvere sai eeskujuliku põllumajanduse arendamise eest isegi Leenini ordeni. Kuid kahjuks puhkab see kõva töömees praegu Raasiku kalmistul. Salmet olen paaril korral külastanud.

Leemeti Elisabet (Kone Liisi) ostis Võsule väikse maja. Käisime emaga kord tal külas. Ta olevat oma kodutare õlgkatusesse peidetud kuldkella Siberist naastes sealtamast kätte saanud. Ta on maetud arvatavasti Eskule.

Toonmate pere kolis peale Aršanovod Otšuuri ja hiljem Tsernogorskisse. Eestis olen kohanud ainult Reinu Väike-Maarjas. 2010. aastal oli ta ratastoolis ja rääkimisega oli samuti raskusi. Tüdrukutest üks elab Rakveres, aga me pole kohtunud. Teiste pereliikmete kohta info puudub.

Lepikud tulid tagasi Võhmale (Palmse). Urve elab Tallinnas. Erna on ainuke, kes lõpetas Belõi-Jaris keskkooli. Eestis omandas kõrgema hariduse ja töötas Kadrinas nõukogude organis külanõukogu esimehena. Ta organiseeris ka siberlaste kokkutuleku, kus mina kahjuks ei viibinud.

Lepad – Aita, minu Aršanovo küla mängukaaslane. Elas Kundas, kuid on maetud Loksale. Lepad tulid Siberist tagasi vist 1956-57 aasta talvel. Esialgu tegutsesid Võsu, Palmse kandis. Hiljem jäi Enn Loksale – abiellus Vaikega. Tal on tütar Liivi ja poeg Ardo. Ise aga hukkus 1974. a. kalapüügil merel. Maetud on Loksa kalmistule.

Soosalusid pole Eestis kohanud. Gustavi hauakivi asub Ilumäe kalmistul.

Valbu Aino elab Palmses. Olen temaga korra telefonitsi suhelnud. Urmas jäi ainukesena meie vagunist siberielanikuks. Elab hetkel Minusinskis.

Sipriad olid alguses Aršanovos, seejärel Belõi-Jaris. Edasised andmed kahjuks puuduvad. Loodan, et leiame veel kontakti.

Peebod kolisid Aršanovost vist Bei rajooni kuna nende pere Liivia sattus alguses kohe sinna. Mõningail andmeil on nad maetud kõik Eestimaa mulda.

See reisikaaslaste kamp oli omavahelistes suhetes mõistlik, suuri arusaamatusi ei tekkinud. Peamiselt jäime kokku ka asumisel Pokojakovi külanõukogu küladesse s.t. Hõzõl-Solda, Kiližekovi ja Aršanovo küladesse, Kaganovitšti nimelisse sovhoosi, kus paari aastaga praktiliselt kõik meesteta pered nälga jäid. Siis oskas mõistlik komandant Kononov meid kõiki Kaganovitšast tuua rajooni keskusesse Belõi-Jari, kus said kõik peamiselt riigitööle ja naasid 1956-1958 aastatel tagasi kodumaale.

Selle pika ekskursiooni ajal õppisime tundma Nõukogude võimu karmust, slaavlaste häid ja halvemaid iseloomujooni. Noored said suhu võrdlemisi hea vene keele ning üldse oli korralik „karastus terasele“.

Siberisse jäi maha palju häid sõpru ja sõbratare. Nostalgiliselt meenutan ukrainlasest sõpra kalapüükidel, Viktor Dolgopolovit, hakassitarist klaasiõde Galina Domožakovat, venelannast klaasiõde Niina Turmanovat ja muidugi oma esimesi südameineiusid Nelli Kruki ja Nadeždat. Nendest kõigist on olnud juttu ka esimese raamatus.

Teisest ekskursioonist

1991. aastal tuligi lõpuks kätte aeg, kui rubladega polnud enam midagi osta. Müügilettide taga istusid ainult müüjannad ning needki polnud kõik äraostetavad. Otsustasin novembrikuus sõita uuesti Siberisse. Tartus sai eelmüügist osta lennupiletid Tallinn-Moska ja Moskva-Abakan. Mäletan, et viimane pilet maksis 100 rubla – puhvetis sai selle eest viis klaasi piimakohvi.

Ettevalmistus selleks reisiks oli lihtsam – lennupagas võis olla kuni 20 kg. Kaasa võtsin veidi letialuseid suveniire ja ühe 3-liitrise purgi Moldavija konjakiga „Strugaraš“, mis oli siis oma veinilaost saada.

Teekond sinna sujus rahuldavalt, kui välja arvata 12-tunniline Abakani suunduva lennuki hiline mine. Öösel sain tukkuda ainult trepi käsipuul kõhuli lamades, sest kõik istmed ja põrandapind ooteruumis oli hõivatud. Ei hakka päris kõike kordama, mis on kirjas esimeses raamatus. Käisin tookord ka Belõi-Jari surnuaial eestlaste kalmudel ja viisin sinna kolm peotäit (oma ema-isa haualt) Eestimaa mulda. Kalmukünnad olid juba selleks ajaks peaaegu kadunud ning siis tärkaski idee mälestustahvli paigaldamiseks. Kuid ajad muutusid – kütusekriis Venemaal, töökoha kadumine, isiklik majanduslik olukord.

Kolmas reis

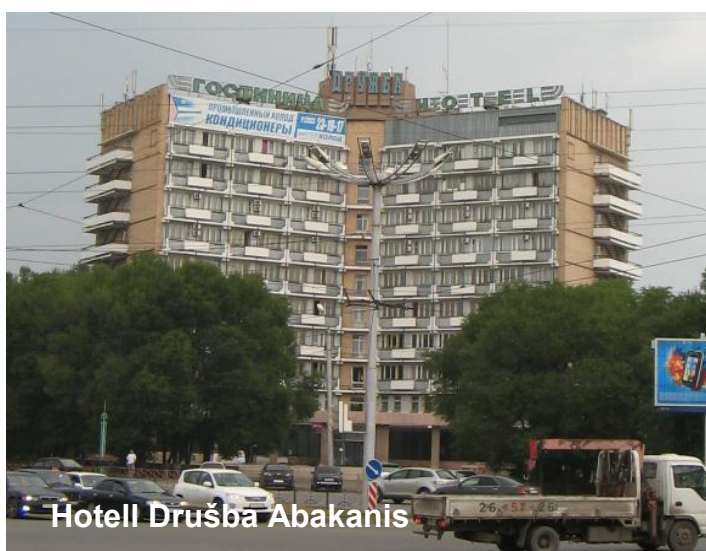
2011. aastal hakkas tütar Janeli heietama lootust, et võiks ikka Siberis ära käia ja kõik lubadused täita.

Veebruaris 2012, tänu tütar Annika sponsorlusele, vormistas Janeli mulle lennupiletid Tallinn-Moskva-Abakan ja Irkutsk-Moskva-Tallinn. Juulis sai internetist ostetud ka rongipiletid Abakan-Taišet-Irkutsk. Viimane tekkis meie marsruuti, kuna Janeli soovis sukelduda Baikali järves ning matkata kaunites Sajaanides. Mina sain samal ajal, kui tema üksi ringi uitas, külastada oma endist klassikaaslast Valgast Paavo Kohat, kes peale ohvitserikarjääri jäigi Irkutskisse elama.

Mina alustasin oma reisi 1. augustil saarelt ehk Saare talust, et istuda Valga-Tallinn rongile. Seekord kestis rongisõit vaid 5 tundi. Edasi lendasime 2. augusti hommikul Moskva poole, nautides pilvede vahelt ilusat vaadet meie kaunile kodumaale. Lennureis kulges Tallinnas Mustvee peale, siis piki Peipsi kallast kuni Lämmijärveni ja kuskil Värskas kohal ületasime piiri ning algaski mu kunagine suur „kodumaa“.

Moskvas võttis meid vastu Šeremetjevo lennujaam, kust sõitsime väiksemate ja suuremate viivitustega edasi Domodedovo lennujaama. See võttis meil aega umbes pool päeva. Eks me tahtsime ka raha säästa. Kõige mõistlikum oleks olnud kohe istuda ekspressrongi, mis toob metroojaama „Retšnoi“ ja sõita sealt metrooga „Paveletskaja“ jaama, kust saab teise ekspressiga edasi Domodedovosse. See maksaks umbes 800 rubla. Juba mõne aasta pärast peaks neid lennujaamu ühendama metrooliin, ehitused juba käivad. Muidu on Moskva üks suur liiklusummik, iga poole kilomeetri tagant on „propka“.

Meie andsime pagasi ära ning läksime tagasi kesklinna. Külastasime Punast väljakut, Kremliasse ei saanud, sest reede on sanpäev. Sealt edasi läksime jalutades Novõi Arbati tänavale (vanasti oli Kiirovi pr.), mis nüüd nõ jõukurite tänav. Kunagi külastasid seda tänavat tihti, sest seal asus Nõukogude Liidu Toiduainete Tööstuse ministeerium.

Hotell Drušba Abakanis

väljudes pakkusid taksojuhid meile linna sõitu 1000 rubla ots. Pärast saime paari teise võõra lennureisijaga taksot jagades 50 rublaga kesklinna autobussijaama. Sealt

Abakani lennukile minnes oli kontroll väga range. Kaenlaalused katsuti ka läbi. Lend toimus öösel. Põhjapool oli terve öö näha päikese kuma. Abakan (Hakassia pealinn, elanikke 163 tuhat) võttis meid vastu juba vene kombel. Trapijuht magas kuskil. Pagasiauto oli sõitnud arvatavasti poodi viina järele, aga umbes tunnikese ootamise järel saime kõik oma kotid lõpuks kätte. Lennujaamast käivad mikrobussid iga 10 minuti tagant Belõi-Jari, mis asub u 18 km kaugusel. Pilet maksab 36 rubla, ehk siis alla euro (1 eur = 40 rubla).

Kuna Belõi-Jaris majutusteenust ei pakutud, siis sõitis Janeli tagasi Abakani, et leida meile öömaja. Mina jäin sinna oma vanu tuttavaid

otsima. Janeli sõitis Abakanis taksoga läbi mõned hotellid, mis olid väga koledad ja kallid. Üks öö kahele inimesele enam-vähem korralikus hotellis (nende arusaamist mööda parimas) maksab umbes 90 eurot. Taksojuht soovitas rentida külaliskorteri, mis on peaaegu poole odavam. Rentisime ühetoalise korteri ühes Abakani uusimas tornelamus. Sisekujundus oli küll tõeliselt huvitav. Maksime 5 öö eest kokku 140 eurot.

Kõigepealt ma leidsin Belõi-Jarist ülesse oma klaasikaaslase Gennadi Sotsuki, kes elab siiani oma individuaalmajas ja töötas bussijuhina. Pension on tal 7000 rubla (175 eurot). Abikaasa on tal juba 2 aastat voodihaige. Genal olid eelmise päeva viinalõhnad juures. Tuppa ei kutsutud, vabandas, et kõik on sassis, perenaise toimetamisest on puudus.

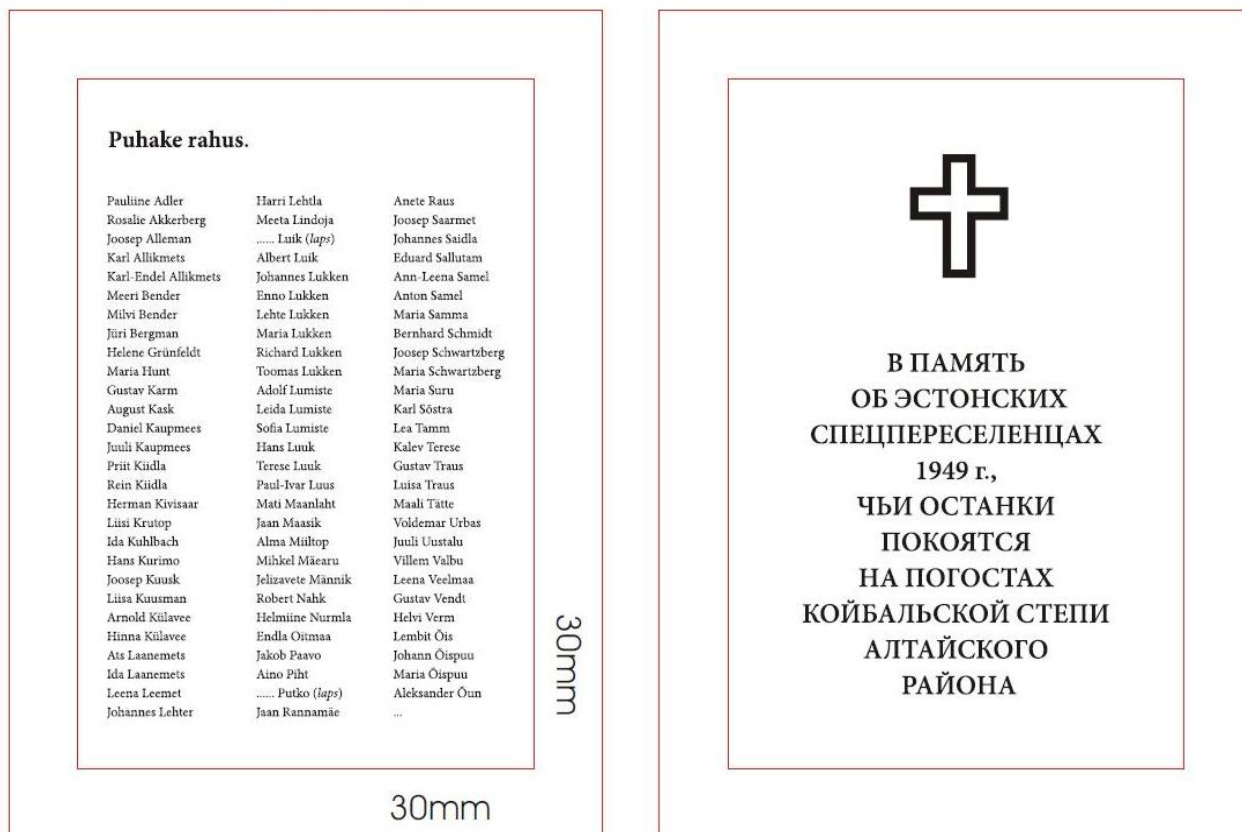
Kahjuks Gena teistest minu tuttavatest midagi suurt ei teadnud. Eelmine kord mind kostitanud mu isa töökaaslase poeg Viktor Volovik, kes aktiivselt oli lubanud minul aidata mälestusmärki püstitada, on juba 10 aastat manalas.

Järgmiseks võtsin ette käigu surnuaiale, kus oli nagu aleviski kõik muutunud. Puust aia asemel oli betoonplank. Lagendik, kus varem asusid eestlaste kalmud oli nüüd kaetud raudaedade ja ristidega – oli toimunud pealematmine. Mitte ühtegi eestlaste kalmukohta ei õnnestunud tuvastada.

Belõi-Jari vana surnaaed

Tulin alevikku tagasi. Lenini tänava majas, kus vanasti asus külakauplus (Selpo), oli nüüd seinal silt „Rituaalteenused“. Trepil seisis kena naisterahvas nimega Svetlana. Selgitasin temale oma probleemi, et vajan mälestusmärgi tegemiseks betoonivalajaid ning näitasin talle Tallinnast kaasa toodud betoonalusele kinnitamiseks kahte metallplaati, kuhu oli lasergraveeringuga tehtud tekstid. Proua oli plaatidest vaimustuses.

Lembit Õisi hauale tellis sugulane Eestist, Jaanus Pass, kes luges meie ettevõtmise kohta ajalehest, uue risti. Jaanus andis kaasa ka ristile kinnitamiseks väikese mälestusplaadi Lembitule.

Peomüüja Svetlana kiskus kohe kirstude tagant välja ühe kahemeetrise luteri risti, mis maksis 450 rubla (u 12 eurot). Svetlana soovitas meile ka betoonivalajaid, kes tegidki tööd peamiselt kalmistutel. Hakassipoiss Nikolai oli nõus järgmine päev tööga alustama. Koha suhtes ei osanud proua midagi soovitada, sest surnuaed oli juba tegelikult suletud ja uusi kohti saab tema anda ainult uuel kalmistul. Ta soovitas minna aleviku esimehe jutule.

Selle aja peale oli Janeli Abakanist tagasi jõudnud ning läksime koos alevivalitsuse nõukokku. Seal oli uksel uhke silt – maadeosakonna juhataja Marina Vill. Astusin sisse. Eestlasega tegemist ei olnud, aga minu jutt kuulati viisakalt ära ning öeldi, et tema kuuleb esimest korda pealematmisest ning ta läheb vaatab, kas esimehel on mind aega vastu võtta. Marina tuli rõõmsalt tagasi ja teatas, et gospodin Voluiko võtab meid vastu 10 minuti pärast. Esimehe kabinetis suruti kohe käsi pihku, et nii kaugeid külalisi pole neil ammu käinud ja ühtki mälestusmärki represseeritutele ka veel pole. Esimees kutsus välja oma asetäitja ja käskis tal peale lõunat eesti sõbrad auto peale võtta ja vanal surnuaial otsida sobiv koht mälestusmärgile.

Lõuna kohvikus „Kaseke“

Lõunatasime Janeliga ka vana „tsainaja“ asemel asuvas „Berjoska“ sööklas. Nüüd on teemaja asemel Kiiovi tänava nurgast kuni Lenini tänava nurgani suur kivist kaubandushoone. Kaks magusat kohvi piimaga (lahustuv muidugi), supp, kartulipuder kotletiga maksis kokku u 2 eurot.

Käisime veel aega parajaks tegemiseks jalutamas „Berjoska“ eest olevas pargis. Vanasti olid siin ainult liivadüünid, nüüd kõrgusid 20-meetrised männid. Pargi keskel oli viisnurgaga mälestusmärk sõjas langenuile. Nimede hulgast leidsin mitmete kohalike koolikaaslaste isade nimesid.

Kui lõppes alevinõukogu lõuna (pea kõik töötajad sõid samuti „Berjoskas“), sõitsime asetäitja Landiniga surnuaiale. Ikka autojuhiga, ikka Ladaga.

Lühikese otsimise peale leidsime arvatava ala, kus asusid endised eestlaste hauaplatsid. Kuna surnuaiast oli kuumadel suvedel mitu korda tuli üle käinud, siis ühtki vana puuristi enam polnud. Leidsime surnuaial ainukese veidi suurema platsi, kus ei olnud raudaedu ja riste, vaid oli veel näha väikseid hauamügarikke. See koht asub jõepoolses ääres,

kuuendas reas, umbes 20 meetrit betooniast, surnuaia keskel.

Minu küsimusele, et kas pean kirjutama ka taotluse, vastas asetäitja, et pole tarvilik, aga igaks juhuks võib. Ülejärgmisel päeval kirjutasin alevinõukogus avalduse 1 m² maa saamiseks. Teel tagasi alevisse tuli jutuks, et ma ei leia kuidagi vanu tuttavaid ning härra Landin viis mind kabineti nr 1 naiste juurde – nemad teadvat kõike. Seal lapati kõigepealt hiigelsuuri raamatuid, kuhu kõik elanikud olid sisse kantud, kuid siis osutusid külanaiste jutud ikkagi täpsemaks. Sain teada, et Viktor Dolgoplov elab Lenini tn 28. Nii viidigi meid veel sama Ladaga „Tarakanova“ küla lõppu Viktori maja ette.

Lenini tänav maja nr 28 hoovil kohtasin kõigepealt naisterahvast. Küsimuse peale, kas Viktor on kodus, tuligi peremees ise majast välja. Minu küsimusele, et kas tunned ära, oli vastus, et ei tunne, aga aktsendi järgi arvan, et on Otu. Meid kutsuti rõõmsalt tuppa, proua küll hädaldas, et oleks teadnud, oleks teinud suure praazniku ja et pensipäev on alles järgmisel nädalal.

Seepeale helistati tütrele, kes tõi peost veidi söögipoolist, sest rahaga oli vist tõesti kitsas käes. Vanu pilte vaadates jäi Janeli diivanile magama. Olime mõlemad magamata, väsinud Moskvast jooksmisest, Abakanis hotelli otsimisest, surnuaial kõigi vahekaikude läbi käimisest. Seni kuni Janeli magas, heietasime meie Viktoriga vanu mälestusi. Peagi oligi laud kaetud ning pudel valgetki laual. Kuna meie pagas jäi kõik Abakani, andsime külakosti üle hoopis üleülejärgmisel päeval.

Viktor oli töötanud ehitustöölisena ja elanud rohkem haltuurarahadest. Nüüd saab ta 10 tuhat rubla pensionit ja ainult vahel võtab unerohuks klaasi veini. Viina joob vaid siis, kui on suured külalised. Peale sööki jätsime Viktoriga

hüvasti, abikaasa Alla tuli meid keskuseni saatma. Ta näitas meile alevi suvitusranda, mis asub nüüd koolimaja vastas oleva saaretaguses jõekäärus ning mis on Tarakanova kohal tammiga suletud ning kiire vool seega likvideeritud. Kiirevooluline jõgi tuleb tagasi allpool umbes endise tööstuskombinaadi kohalt. Uputuste eest kaitseb alevit kuni surnuaiani kõrguv kivisöökaevanduse aherkivikamakatega kindlustatud 3-4 meetri kõrgune vall.

Koolimaja

Koolimajaesine jõekäär on täiesti metsastunud. Seal on paplid, pajud, akaatsiad ja astelpaju. Viimaseid kahte võib kohata kõikjal stepis. Alev ise algab Koibali külast ja lõppeb Krutoi-Logi kohal,

pikenenud on kõvasti, aga laienenud mitte eriti. Kõrgemaks on samuti kasvanud. Koolimajatagune õunaaed ja Tarakanova on täis viiekordseid paneelmaju. Vana haigla on maha põlenud ja selle asemel on nüüd uus kivist kolmekordne haigla. Kultuurimaja ja komendatuuri vahel on uus kolmekorruseline gümnaasiumihoone. B. Hmelnitski nimeline tänav on nüüd Atknõneni tänav.

Uibode maja

Räämetite maja asemel asuv uus maja

Uibode maja oli muutumatu kujul veel olemas, kuid fassaadi varjasid kaks kõrget nultu. Ojari Gusta ja Adler Lembitu ehitatud maja oli samuti alles, kuid väga halvas seisundis. Naabrimehe sõnul elab seal nüüd üks „alkaš“. Vanad savist „toptankad“ on kõik millegagi üle viimistletud ja venepäraste värvidega üle võõbatud (roheline ja sinine). Meie maja Kiiovi tänaval oli eelmisel aastal maha lammutatud ja uus hoone nüüd asemel.

Alevis elavad peamiselt söekaevurid. Sealt, kus kunagi oli Podsinie mäel kaevandus, algab nüüd u 7 km pikkune lahtine söekaevandus. Töötab ka endine Izõhi (Kopi) kaevandus. Tänavad on kõik asfalteeritud, kuid vajavad tõsiselt remonti. Lehmad ja

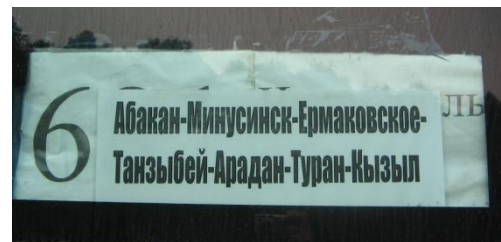
sead jalutavad ikka vabalt ringi. Koduaedades on lilli, maasikaid, juurvilju, mõned õuna- ja kirsipuud. Kempseud on eramajades nagu ikka aia taganurgas, auk põrandas.

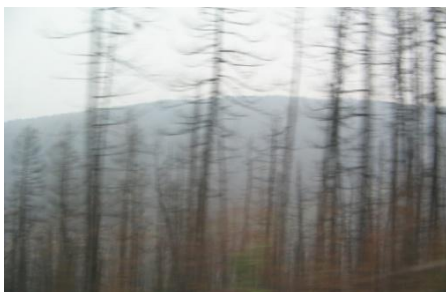
Kodu aastatel 1953-1955

Käisin sees ka vanas koolimajas, millele pandi just uut plekkkatust. Sees oli tehtud venepärane euroremont, arvutikastid laudadel. Alev on muutunud võrreldes 1991. aastaga tundmatuseni, kuid kõik on ikka vene moodi!

Pühapäeva (05.08.12) hommikul sõitsime veel korra Belõi-Jari, enne veel ostime ära piletid lõunasele bussile Kõzõlli (Кызыль), Tõva Vabariigi pealinna. Käisime läbi Viktori juurest, viisime talle Eestist kaasa toodud suveniire.

Abakan-Usinski trakt, mida mööda algab teekond Kõzõlli, on kuni Jermakovi alevini sarnane maastik nagu Lõuna-Eestis, ainult külasid on harvem ja üksikuid talusid pole üldse. Enne Jermakovi näitab teeviit Eesti külla „Söötukise“, seejärel tuleb väike jõgi nimega Oja. Küsisin hakassidelt ja tõvalastelt, et ega nende keeles sõna „oja“ ei ole, öeldi, et ei ole. Ju siis eestlased on jõe nime pannud?!

Edasi sõites ületasime ühe Sajaanide mäeahelikeist, kus ehitati paarikilomeetrilist tee varingukatet. Siis jätkus tee kahe mäeaheliku

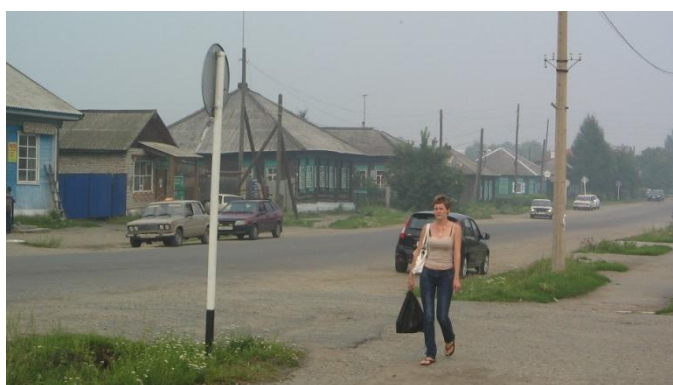
vahelt - all sügaval org, teisel pool kõrge mägi, endine taiga. Enamus metsast oli kunagi põlenud. Oli näha ka selle suve põlengu tagajärgi – suurelt ja „uhkelt“, ikka

tuhandeid hektareid. Eelmiste aastate põlengutel olid nüüd õitsvad põdrakanepiväljad. Lehistest ja seedritest on püsti ainult mustad harali okstega „korjused“. Vanemad põlengud on kollast värvi alpiaasad, üksikute noorte puudega.

Ületades Tõva Vabariigi piiri algavad mägistepid üksikute farmidega. Kolhoosiaegsed põllumajandushooned on lagunened nagu meilgi.

Kilomeetreid Abakanist Kõzõlli on 400. Kaheksa tundi kestnud bussireisi ajal tehti mitmeid peatusi WC-s ja kohvikus käimiseks. Ühes nendes peatustest astus minu juurde üks kaasreisija, tõva noormees ning küsis, kas me oleme eestlased. Mina ei salanud! Poiss nimega Aidaš oli rõõmus, kuna temal pidi olema sõbranna Tartus ja ta oli teeninud Eestimaal sõjaväes. Temaga vestlesime igas peatuses, kuni ta jõudis koju Turani. Vastas oli tal üks naisterahvas lastega.

Kõzõlli jõudsimme enne südaööd. Sadas kohutavalt. Tänavavalgustused ei töötanud, õnneks oli Janelil pealamp. Meil ei olnud ei linna kaarti ega mingit aimu hotellidest.

Üks kohalik neiu juhatas meid esimesse hotelli. Võtsime seal pool-luks toa, rõduga. Tuba oli küll armetu, aga lutikaid ja tarakane ei olnud. Vanad nõukaaegsed mõraneva värviga aknad, tapeet kohati ripendas, dušširuumi „netu“. Öö seal jubedas toas maksis 3200 rubla (80 eurot). See oli seinal rippuva hinnakirja järgi. Me ei julgenud väga järgmisi hotelle

otsima minna, kuna meid oldi korduvalt hoiatatud, et see on kriminogeenne kant ja seal ei sallita venelasi ja välismaalasi, eelkõige valgeid.

Aasia keskpunktis

Kõzöl on Tõva Vabariigi pealinn, suure maailmajao Aasia keskpunkt, suurte jõgede – alam- ja ülem-Jenissei ühinemiskoht Sajaanide mäestikus. Mongoolia on siit vaid 200 km kaugusel. Tänavapildis oli „valgeid“ vähe. Kuid meie välismaa

keelt ja aktsenti kuuldes olid kõik siiski vastutulelikud. Meie soov oli käia ainult vaatamas Aasia keskpunkti ja siis tagasi Abakani sõita, sest mälestusmärk tuli püsti panna. Ilm oli külm ja sajune. Jalutasime veidi kesklinnas ringi ja käisime keskpunktis ära. Saime ühe marsrutkaga kaubale, et saame 700 rubla nägu ennelõunal tagasi sõita. Bussiga oleks küll 100 rubla vähem maksnud, aga paar tundi kauem teel olnud.

Külastasime üht kohalikku usukommete pühapaika, kust üks kohalik tõvalane palus meil häälekalt lahkuda, sest meil polevat sinna asja. See asus keset suurt väljakut, 4-5 meetri kõrgune

katusealune, mille keskel oli rauast käsipuuga u 1,5 meetrise läbimõõduga trummel. Käsipuust kinni hoides jalutasid inimesed mõned tiirud. Iga ringiga lõi väike kelluke peakohal korra. Inimesed kõndis käsipuust hoides oma tiirud ära, pani peopesad

kokku ja kummardusid õrnalt ning jätkasid joonelt oma teekonda. Järgmisel väljakul oli suur Lenin. Nägime ka ausammast represseeritutele, mis oli paari meetri kõrgusel sambal seisev tõvalane, sussiotsad püsti, all venekeelne tekst „osvoboditel“ (vabastaja). Oli ka muuseum, mille ees tõvalaste jurta koos sisustusega. Muuseumi me kahjuks ei külastanud. Linn oli nagu vene linn ikka, lisaks päris palju budistlike joontega ehitisi. Abakani tagasi jõudsimel veel valges.

Järgmine päev läks meil raisku. Janelil oli kohalik vene mobiilnumber, kuid hakassidest betoonimeestega me sel hommikul ühendust ei saanud ning nad läksid tööle Ust-Abakani. Alles õhtul saime meestega kaubale, et järgmisel päeval kell 10 näitame neile Belõi-Jari kalmistul tööplatsi kätte. Sellel päeval sõitsin ma ikkagi Belõi-Jari ning hakkasin Gennadi Sotsuki juhatusel koolimajatagusest kahekordsest majast otsima klassiõde Galina Bolsunovskajat. Lõpuks leidsin ta hoopis elamast kolmekordsest majast Lenini tänaval. Tema tundis mind kohe ära. Ju ta oli juba külapealt kuulnud minu sealviibimisest. Galinal oli rohkem infot tuttavate kohta kui poistel. Lõunapaiku Galina juurest lahkudes avastasin vana parteimaja seinal sildi „Altai rajooni koduloomuuseum“. Astusin sisse. Muuseumis võttis mind vastu väga viisakas ja jutukas mees gosbodin Bajandin. Tema teadis kõiki õpetajaid. Ise oli ta alustanud õpinguid Lespromhosis asuvas algkoolis 1959. aastal. Tegin läbi tasuta muuseumi ekskursiooni koos ühe väikese huviliste grupiga. Sain isegi mõnda asja täiendada oma teadmistega alevi ajaloo kohta. Eriti huvitas muuseumi töötajat Räämetite maja Kiiovi tänaval, sest see oli Belõi-Jari esimene kahekorde individuaalelamu, mis on preaguseks kahjuks lammutatud. Kinkisin muuseumile ka oma esimese raamatu ja 8. klassi komsomoli liikmemaksude kogumislehe 1956. a. (originaali). Vastutasuks anti brožüür viisaastaku täitmisest Altai rajoonis.

Järgmisel päeval (7.08.12) sõitsime kella 10-ks kalmistule. Saabusid ka hakassipoisid Kolja ja abiline, rahvuselt šorets – nemad oma rahvust ei põlga. Hakassias elab umbes 12% hakasse. Venemaal elab hakasse umbes 80 tuhat, enamuse hakassias. Kahjuks ei huvita enamiku hakasse nende rahvus, keel ega ajalugu. Hakassidest on 4-5 põlvkonda, kes tahavad olla venelased, mitte hakassid. Eks need ole need põlvkonnad, kes said hea nõukogude rahvaste sõpruse hariduse. Õnneks noored oma rahvust ei salga, sädistavad tänaval ikka oma keeles.

Surnuaial näitasime hakassipoistele platsi ja mälestusmärgi projekti. Nad soovisid töö eest tasuks 10 000 rubla. Lõime käed 9 000 rubla peale. Nad hakkasid ettevalmistustöid tegema ning mälestusmärk pidi valmis saama järgmisel päeval kella viieks õhtul.

Meil oli veel käimata selles väikeses külas, kus oli minu ja minu ema esimene elupaik Siberis – küla Aršanovo. See asub umbes 30 km Belõi-Jarist edelasse sõites. Leidsime endale taksojuhi Vitalja, kes rahvuselt oli kreeklane, enne sõda kaukaasiast väljasaadetud. Sõimas kohalikke (hakasse) laiskadeks, lollideks ja joodikuteks, kes oma rahvusest ei oska lugu pidada. Edasitagasi sõidu eest küsis ta 900 rubla. Rääkis meile teel olles oma perest. Ta oli väga uhke kahe korraliku noore tütre isa.

Aršanovosse viib üle stepimäestiku ilus asfalttee. Seal, kus oli Kaganovtši kolhoosi põllundusbrigaad, olid põllud haritud. Umbes iga 500 meetri tagant oli 10 meetri laiune akaatsia ja astelpaju põõsastik lumetõkkeks. Vili oli madal, sest eelmistel kuudel oli põud. Maa kuulub siin ühistutele või farmeritele. Mäestikust alla sõites paistis Sartõkobi küla – suuruselt sama, mis varem. Hõsõl-Saldast on järgi jäänud ainult üksikud majad ja paar pikemat majandushoonet. Vana jõe sooniku kohal oli suur sild. Vana Aršanovo surnuaed oli samuti betoonaiaga ümbritsetud. Surnuaja keskel oli suur tühermaa – vanad hooldamata hauad. Oletan, et just sinna ongi maetud minu lapsepõlvekodu naabrinaine Kone eit ja ka Valbu Villem. Just sinna tühermaale puistasingi Ilumäe kalmistult kaasa võetud eestimaa mulla. Vanasti orienteerusin Aršanovo surnuaial Pokojakovi koolimaja järgi, aga seda kahjuks enam pole. Aršanovo küla algab nüüd juba Kiližekovost. Lootsin, et kolhoosiküla on endiselt

vilets ja vaene ja tunnen mõne majagi ära. Kuid see küla oli veel rohkem muutunud kui Belõi-Jar. Umbes seal, kus asus varem keskus – kolhoosi kontor, Krukide maja, külanõukogu ja koolimaja – asub nüüd punastest tellistest kohekordne lasteaed „Torajah“ ja koolimaja. Eendine karjaste küla Ulus on nüüd alev kolme paralleelse asfalteeritud tänavaga, millest stepipoolne kulgeb endiste hobusetallide tagant. Stepis tundsin ära vana sealauda. Neid oli seal nüüd kolm. Umbes kilomeetri jagu laudadest Hõsõl-Salda poole oli suur hoonete kompleks, mis olevat endine kolhoosi keskus.

Käisin ka Aršanovo hakassist külanõukogu esimehe jutul, kes igale mu küsimusele vastas „ei tea“. Üks hakassi eit tänavalt ütles, et teab Vladimir Kruki, aga kus teda leida, ei oska öelda. Taksojuht muutus ka juba seismisega närviliseks, seega lõpetasime otsingud ja sõitsime tagasi Abakani.

Järgmisel päeval (08.08.12) tuli ärgata varakult, sest sõitsime Sajanogorskisse Sajano-Šušenskoje hüdroelektijaama, mis asub Abakanist 90 km lõunas. Õhtul viisime oma pagasi rongijaama, et kohe õhtul Irkutski rongile istuda. Sajanogorskisse viis korralik asfalttee stepimäestikus, mis pole suurt muutunud peale 1991. aastat. Mõned üksikud puud ja põõsad, põllumajandus väga vähe. Harjumatu vaatepilt. Tundub maa raiskamisena, võiks ju harida. Mõned üksikud teeristid: Letniku, Altai Krasnopol, Novorossiskoje. Mõned üksikud külad: Gerasimovo, Novomihailovka. Enne Sajanogorskit asub hiigelsuur SAZ (sajaanide alumiiniumi tehas) oma 9 hiigelsuure kollast tossu paiskava korstnaga. Tehas hõlmab ligi 50 hektarit maad. Maak veetakse rongidega Kusbasist ja tehas neelab praktiliselt kõik 6 miljardit kv/t elektrit, mida toodab paarikümne km kaugusel asuv hüdreletrijaam. Projekteeritav võimsus oli 23,5 milj. kilovatt/tundi, kuid seda pole kuskil kasutada. Räägiti, et

alumiiniumitehase direktor on hakassimaa kõige jõukam mees oma 23 miljardi USA dollariga.

Sajanogorsk oli ka pikemaks veninud. Bussijaamast saime kohe Tšerjomuškasse minevale liinibussil, pilet maksis 12 rubla. Kahe linnakese vahemaa on 30 km. Kohale jõudes kõndisime veel 3 km, et jõuda vaateplatvormile, mis asub samuti u 3 km allpool 245 meetri kõrgusest ja 1066 m pikkusest tammist Jenisei jõel. Ülemisele platvormile külastajaid ei lubata, seega jäi meil kohalik „meri“ nägemata. Tagasi Terjomuškasse kõmpisime samuti jala, sest töötajate tramm liikus väga harva.

Sajano-Šušenskoje hüdroelektijaamas toimus 2009. aastal suur avari, milles hukkus kinnitamata andmetel 75 inimest.

Hüdroelektrijaama kahe veekanali sein varises sisse ning purunesid turbiiniseadmed. Selle tagajärjel sissetulvanud vesi hävitas osaliselt masinasaali, kus töötas parajasti üle 60 inimese.

Elektrijaama teenindavas linnakus Tšerjomuškas üritasin leida oma endist klassikaaslast Vladimir Fomenkot, kuid ta ei elanud enam samal aadressil ning uut ei suutnud me kohalike käest välja uurida.

Seejärel sõitsime tagasi Sajanogorskisse otsima mu klassiõde, head sõbrannat Niinat. Kahjuks oli ka Niina kolinud, kuid naabrinaise käest saime ühe telefoninumbri, mis kahjuks ei vastanud. Hiljem Eestist sellele nubrile helistades Niina vastas ning kahetses tagantjärei, et sellist toredat välismaa külalist näha ei saanud.

Tagasi Abakani jõudes sõitsime kohe Belõi-Jari, et viia lilled meie äsjaalminud mälestusmärgi juurde. Ilm oli väga kuum, vähemalt 27-28 kraadi. Poisid ei olnud veel lõpetanud, seega võtsime poest pirukaid ja läksime jõe äärde. Mina käisin suplemas, Janeli jaoks oli vesi liiga külrm. Viimati suplesin seal jões ligi 60 aastat tagasi. Üks kalamees oli kummipaadiga jõel, saagiks null kala.

Siis läks Janeli alevisse lilli ostma. Loomulikult pakuti kohe laias valikus kunstlilli, aga siis leidsid ka mõned valged grüsanteemid. Tee äärest leidsime ka mõne rukkilille. Kahjuks ei jõudnud betoon enne meie teele asumist ära kuivada. Nikolai lubad järgmisel nädalal saalungid eemaldada ja vajadusel parandusi teha. Tasusime poistele ja tegime mõned pildid. Siis langetasime veel korraks pea ja lahkusime

surnuaialt. Bussipeatuses lõõskava päikese käes seistes Janeli ütles võidurõõmsalt „Hakkama saime!“ Hing oli nüüd rahul.

Aitäh kõigile toetajatele ja kaasaaitajatele! Erilised tänud reisisponsor Annikale, reisikaaslasele Janelile ja koduvalvur Ainole, mälestusmärgi headele annetajatele Jaanus Passile ja Evi Rausile ning andmete teavitajatele, kellest suurimad abilised olid Aino Veelmaa (Isop) ja tema abikaasa Eldur Tikkebärile. Tänu ka Belõi-Jari alevinõukogule.

Samal õhtul istusime Abakanis rongile. Aega parajaks tehes sõime veel perroonil jäätis CCCP. Sõitsime platskaart vagunis 31 tundi Abakan-Taišet-Irkutsk.

Üle Abakani jõesilla Sogras, siis Podinejes üle Jenisei. Esimene peatus Minusinsk. Abakan-Taišeti raudtee ehitamist alustati 1958. aastal, peale meie äratulekut Siberist.

Öö möödus rahulikult. Järgmisel päeval sõitsime läbi Taišetist, mis on üks suuremaid sõlmjaamu. Siit saab rongiga igas suunas. Tohutud ešelonid, peamiselt tsisternid – koks, süsi ja maagid. Kuni Taišetini oli vagun peaaegu rahvast täis – lõbusad kohalikud kaasreisijad. Meie naabriks oli jutukas kalamees. Sai aetud

kalamehejuttu ja mängitud kaarte. Härra oli käinud isegi Baltikumis. Taišetis läks palju rahvast maha ning jäime Janeliga kahekesi kuuekohalisse vahesse.

Hans Tammemägi palus vaadata ka tema asumiskohta Tseremhovod, kuid seal möödusime pimedas, kella 3 paiku öösel. Nägin ainult jaamahoonet, mis oli nagu kõik teised pisikesed jaamahooned. Peale seda hakkas ka terve vagun ärkama ja sagima, sest mõne tunni pärast saabusime Irkutskisse. Kell 6 koidikul olimegi kohal. Otsisime mu klassivenda Paavot, kes oli oodanud vale vaguni juures. Läks jupp aega enne kui üksteist suures jaamas ülesse leidsime. Siberi suurlinnas Irkutskis sõitsime trammiga Paavo koju, kus proua Asja, rahvusele kohaselt (tatarlanna), oli katnud laua.

Paavol oli juba Janelile ostetud bussipilet Aršani ning mulle ja endale ka ühepäevane pilet ekskursioonile mööda Baikali-Amuri raudtee ringteed. Huvitav reis oli. Soovitan läbi teha. Pikemalt ei hakka sellel peatuma.

Ühe päeva veetsime Paavo suvilas ja selle ümbruses. Paavo naabrimees Boris kinkis mulle Siberi marani sarved ja seedripähklid, mis peaksid idanema. Paavo on endine ohvitser. Putin suurendas 2012. aastal tema pensioni kolmekordseks. Paavo saab nüüd kuus 20000 rubla (500 eurot) kuus. Proua Asja töötas teadurina kooleravastases instituudis saab 10000 rubla kuus. Naabrimees Boris kiitis, et Paavo on nüüd suvilakoperatiivi jõukur.

Janeli sõitis bussiga Aršani, mis asub Baikali läänepoolsest tipust u 70 km läänes. Aršan on tuntud ja hinnatud spa-linn. Maa seest tuleb kuuma kihisevat raviva toimega vett. Tegelikult on seal meie mõistes nõukaaegased sanatooriumid. Väikeküla turistidega. Nagu ikka, tuleb tänaval kõndides hoolikalt jalge ette vaadata, et lehmakoogi sisse ei astuks.

Paljud kohalikud elatuvad turistidele öömaja pakkumisest. Bussiga Aršani saabudes oli kamp kohalikke mutikesi bussipeatuses ning igaüks üritas endale kliente leida. Kuna Janeli on üksinda, siis teda keegi eriti ei tahtnud. Lõpuks ikka leidis üks tädi, kellega Janeli kaupa tegi. Ta sai endale hoovipeal asuvas majakeses toa. Ta jagas

majakest ühe neiuga Ulan-Udest, Burjaatia pealinnast, kes oli tulnud sinna kõrghoojaks massöörina raha teenima.

Tädikesel oli hoovipeal kokku 4 majakest, millest kolmes elasid turistid. Aed oli metsik. Majast majja viis väike teerada, millest kõrvale väga astuda ei tahtnud. Pesemisvõimalusi polnud. Kokkuleppel sai tellida sauna. Kemps asus aia taganurkas, auk pörandas.

Järgmisel hommikul startis ta Sajaanidesse Armastuse mäe tippu (pildil). Tippu jõudmiseks kulus 3 tundi. Minnes kohtas ta paari väiksemat matkajate gruppi. Ta liikus üles koos pilvedega. Tippu jõudes oligi ilus ilm. Tagasitulles jootis ta oma veetagavaradest päris mitut turisti, kes olid tulnud kuumal päeval mäele teadmata, mis neid ees ootab.

Edasi sõitis Janeli tagasi Baikali äärde, Listvjankasse. Ta oli seal eelnevalt kokku leppinud instruktoriga sukeldumise. Päev oli palav ning linn ja rand täis suvitajaid. Järvevesi oli ujumiseks väga külm, kuid paljud ei lasknud ennast sellest häirida.

Baikal on maailma sügavaim ja suurima mahuga mageveejärv. Järves on viiendik maailma vedelast mageveest (üle nelja viiendiku Venemaa omast). Baikali vesi on väga selge ja väga külm. Janeli rääkis, kuidas ta instruktoriga vaikselt mööda järvepõhja ujus, kui järsku oli ta all must auk – põhjatu auk kuhu kukkuda. Veealune kaljukuristik. Oli korraks väga kõhe tunne olnud.

Baikali oomulit mul endal püüda ei õnnestunud, kuid maitsta sai ja Asja hankis meile kaasavõtmisekski.

Ühel õhtul sõidutas Asja õetütar ja tema mees meid mööda Irkutski vaatamisväärsusi – Angara promenaad, uus sild, Moskva väravad, restaureeritud puulinn, mälestussammas Koltškile (represseerituile) ja teisi tähtsamaid kohti. Tulevastele Venemaale reisijatele hoiatuseks võiks mainida, mis meil tekkis sisekirjutusega.

Nimelt on seadus, et Venemaale saabudes tuleb turistil end kolme tööpäeva jooksul registreerida. Üritasime seda teha Kõzõlli võõrastemajas, lubati teha, kuid lahkudes me seda üle ei kontrollinud. Aga kui Irkutskis, kus Paavo oli meile broneerinud võõrastemajas kohad, öeldi, et nemad meid vastu võtta ei saa, sest me pole ennast veel kuskil varem registreerinud. Kuna see võõrastemaja ei omanud õigust turiste registreerida, siis tuli meil minna migratsiooniametise. Sinna oli vaja koopiaid

Klassivenna Paavoga

reisijate ja ka majutaja passist ja tõestada elamispinna omandiõigust.

Migratsiooniametis selgitati, et muidu tuleb sisse möllida seitsme päeva jooksul ning paljud võõrastemajad pole neilt ostnud õigust registreerimisteenust osutada. Meid registreeriti lahkesti ning kästi seda lipikut hoida passi vahel. Politsei võib seda iga hetk tänaval kontrollida. Moskvas piiri ületamisel selle vastu küll huvi ei tundud.

Tagasireis kulges kõik plaanipäraselt. Ei kontrollitud, kui palju meil suitsu ja viina kaasas on. Ega me tolliseadust ei rikkunud ka.

Paar päeva oleks Hakassimaal tahtnud kauem viibida. Oleksin tahtnud läbi sõita ka Bei rajooni suuremad surnuaiad. Ka seal on palju omakandi rahvast, kes vääriskid mälestusmärki.

Üldmulje Venemaast jäi positiivne, ei osanud oodata, et ka nende elu oli nii palju paranenud.

Ära sai käidud, nagu Janeli ütleb. Ära tegime! Vaevalt, et mina veel korra Siberisse jõuan! Olgu see viimane kord!

Reisikaaslased lennujaamas